

Голик С. В.

Ужгородський національний університет

КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСЕМИ-ІМЕНІ КОНЦЕПТУ *OLD AGE*

У статті проаналізовано застосування компонентного аналізу з метою визначення поняттєвої складової частини та особливості вираження концепту OLD AGE в англомовній картині світу через аналіз семантичних компонентів номінативної лексеми-імені концепту. Актуальність проведення дослідження зумовлена загальною парадигмою сучасних лінгвістичних розвідок, націлених на вивчення того об'єму інформації, який закодований у концептах. Дослідження концепту OLD AGE, який належить до універсальних в картинах світу багатьох лінгвокультур, є актуальним ще й тому, що дозволяє встановити структуру колективного знання про старість та ставлення до літніх людей у свідомості носіїв англійської мови. Сучасна методологія дослідження концепту передбачає застосування компонентного аналізу, який дозволяє виділити ключові семи, які мають найбільше смислове навантаження у структурі досліджуваного концепту. Аналіз словникових дефініцій ключової лексеми old age засвідчив, що поняттєва складова частини концепту OLD AGE представлена класемами period (період) та state (стан), кожна з яких представлена набором синонімічних гіперсем, які представлені у словникових дефініціях однойменними ознаками. Згідно з результатами аналізу, поняття «старість» ґрунтується на таких властивостях, як тривалість (хронологічні межі старості), незворотність (неминучий прихід цього вікового періоду, який призводить до смерті), зміни станів (згасання, руйнування), особливості розвитку (медичні, психологічні вікові ознаки старості) тощо. Наявність у структурі словникових значень негативно-маркованих компоненті, дозволяє зробити висновок про те, що вони номінують старість не лише як стан перебування у старшому віці, даючи нейтральну характеристику цьому поняттю, але і як втрату здоров'я, слабкість, хвороби, уточнюючи конотативне значення і виступаючи маркерами негативної оцінки.

Ключові слова: *концепт, структура концепту, поняттєва складова, компонентний аналіз, сема, картина світу, old age.*

Постановка проблеми. Методика комплексного дослідження концептів на сучасному етапі розвитку когнітивної лінгвістики передбачає застосування інтегрованого підходу з використанням синтезу прийомів і процедур, які знаходяться в методологічній площині як когнітивної лінгвістики, так і лінгвосемантики, лінгвокультурології та дискурсного аналізу. Концепт є базовою одиницею когнітивної лінгвістики і основним засобом предсталення знань. Вивчення концепту через мову вважається найбільш надійним способом лінгвістичного аналізу, що дозволяє визначити його концептуальні ознаки та структуру. Першим етапом в усіх дослідженнях є виявлення мовних одиниць, які репрезентують відповідний концепт, їх словникових та мовленнєвих контекстів. За словами М. Піменової, «концепт розсіяно в мовних знаках, що його об'єктивують. Щоб відтворити структуру концепту, необхідно дослідити увесь мовний корпус, в якому його репрезентовано

(лексичні одиниці, фразеологію, пареміологічний фонд)» [9, с. 9]. Аналіз вербального вираження концепту передбачає дослідження як імені концепту, так і сукупності позначуваних ним значень. Саме тому вивчення словникових дефініцій, які найчіткіше реєструють мовні засоби реалізації концепту, дає можливість системно підійти до вибору лексичного матеріалу в рамках подальшого дослідження. Аналіз концепту OLD AGE, зокрема його лінгвокогнітивні параметри, потребують детального вивчення. Актуальність проведення дослідження зумовлена спрямуванням сучасних лінгвістичних праць на вивчення інформації, закодованої в концептах, на встановлення колективного структурованого знання про старість та ставлення до літніх людей у суспільстві. Дослідження концепту OLD AGE є актуальним ще й тому, що він входить до складу універсального концепту AGE/ BIK, який належить до числа базових в картинах світу багатьох лінгвокультур

і характеризується соціокультурною значущістю в англомовній картині світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні мовознавчі студії представлені значною кількістю робіт, присвячених аналізу концептів. Залежно від методологічної основи в них спостерігаємо кілька напрямів, такі як лінгвопоетологічний (Л.І. Белехова, О.П. Воробйова), лінгвокультурологічний (Ю.С. Степанов, В.І. Карасик, С.Г. Воркачев, А.М. Приходько), когнітивно-дискурсивний (А.П. Мартинюк, І.С. Шевченко), когнітивно-семантичний (Й.А. Стернін, М.В. Нікітін), кожен з яких робить свій внесок у репрезентацію процесів концептуалізації та категоризації дійсності [2, с. 154]. Комплексна методологія дослідження концепту в рамках семантико-когнітивного підходу, з-поміж інших методів концептуального аналізу, передбачає застосування компонентного аналізу, який дозволяє досліднику виділити ключові семи як найменші складові частини номінативного поля концепту.

Постановка завдання. Мега статті полягає в узагальненні особливостей застосування компонентного аналізу з метою опису поняттєвої складової частини концепту у сучасному науково-дослідницькому просторі та визначення особливості вираження цього концепту в англомовній картині світу шляхом експлікації семантичних компонентів номінативної лексеми концепту. Оскільки зміст і структуру концепту можна встановити через аналіз значення мовних одиниць, які його репрезентують, завданням дослідження є встановлення номенклатури сем на основі семного аналізу словникових дефініцій лексеми *old age*, імені концепту, що дозволяє виділити саме ті, які мають найбільше смислове навантаження в структурі досліджуваного концепту.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з традиційного розуміння концепту як тришарової структури, як багатовимірного смислового (ментального) утворення, в якому виділяється ціннісна, образна і понятійна сторони (описаного у працях В.І. Карасика, А.М. Приходька, С.Г. Воркачова тощо), центральне місце у його структурі займає поняттєвий складник. За словами В.І. Карасика, дослідження поняттєвого складника концепту передбачає виокремлення, позначення, структурування, дефініювання та визначення його місця в системі концептів [3, с. 58]. На думку О.О. Селіванової, «поняття здебільшого розглядають як частину концепту, його ядерну структуру, сукупність інтегральних та диференційних ознак у ряді понять одного класу» [11, с. 412]. Поняттєва скла-

дова частина концепту представляє значеннєвий мінімум його змісту, який зазвичай фіксується лексикографічними джерелами і є фактуальною інформацією.

У лінгвоконцептології наголошується, що поняття має когнітивно-семантичний характер та представлене сукупністю сем, які репрезентують у мовленні зміст концепту [10, с. 57]. Для дослідження поняттєвих складників концепту широке застосування отримав аналіз словникових дефініцій. До того ж процедура виділення семантичних компонентів «залишається найпростішою та найбільш ефективною методикою компонентного аналізу» [6, с. 120].

Компонентний, або семний, аналіз передбачає визначення семантичних компонентів концепту та їхній опис відповідно до словникових даних. Семний аналіз словникових дефініцій імені концепту дозволяє виявити семи, які мають найбільше смислове навантаження. Визначення за допомогою дефініційного аналізу ядра, медіальної зони та периферії значення дозволяє встановити базові семи концепту, які несуть найбільше смислове навантаження в його змістовому наповненні.

За словами науковців, саме компонентний (семний) аналіз, в основі якого лежить ідея про те, що «семантична структура будь-якого слова є ієрархією семантичних компонентів, певним чином організованих», є відправною точкою концептуального аналізу [8, с. 145; 14, с. 17]. І. М. Колегаєва вважає семи найменшими складовими поля [4, с. 122], номенклатуру яких можна описати в результаті компонентного аналізу. Семи є нематеріальними, ідеальними сутностями, які представляються досліднику словами (вербальними сутностями), що містяться в дефініційних статтях тлумачних словників.

За словами Дж. Лайонза, «сутністю компонентного аналізу є розкладання смислу лексеми на складники», тому в якості альтернативного терміну лінгвіст пропонує «лексична декомпозиція» [5, с. 122]. Такої ж думки притримуються і деякі інші дослідники, які вважають, що під час процедури проведення компонентного аналізу «значення слова піддається декомпозиції, тобто розкладанню його на елементарні смисли (іншими словами, семи)» [12, с. 126], або ж семантичні ознаки.

Згідно з твердженням М. Нікітіна, «сема є номінованою частиною значення» [7, с. 117]. Її експлікація відбувається за допомогою дефініційних ознак, які вилучаються зі словникових тлумачень відповідної лексичної одиниці і згідно з твердженням І. Колегаєвої, «є найменшими автономно

функціонуючими вербальними складовими номінативного поля» [4, с. 122].

Отже, аналіз словникових дефініцій ключової лексеми *old age* спрямований на з'ясування тих структур знань, які зберігаються у свідомості носіїв мови стосовно вербалізованого однойменного концепту.

Згідно з класифікацією сем, запропонованою І.В. Арнольд, виділяють такі компоненти (типи сем): класеми – семи, які мають значення частини мови, гіперсеми – семи, які передають узагальнене денотативне значення, саме вони мають найбільше смислове навантаження, за допомогою чого концепт вписується «в глобальну когнітивну структуру» як її складник, та гіпосеми – семи, які вміщують уточнююче конотативне значення, подають диференційну ознаку і позначають місце концепту у когнітивній структурі [1, с. 87].

Опираючись на вище запропоновані класифікації щодо визначення основних компонентів значення та на основі попередньо проведеного дефініційного аналізу лексеми *old age*, у структурі концепту OLD AGE виділяємо дві класеми: період *Period* та стан *State*.

Класема *Period* представлена синонімічними гіперсемами: 1) *period*, 2) *time*, 3) *part*, 4) *years*, 5) *stage*. Так, перша сема *period* вичленовується в таких семемах: 1.1 [the *period* in a person's life when one is old], 1.2 [the *period* of your years towards the end of your life], 1.3 [the last *period* of human life], 1.4 [the *period* (stage) after 65].

Смислова подібність семем 1.1–1.4 проявляється наявністю спільної дефініційної ознаки [period], яка «матеріалізує відповідну сему» [Колегасва 2018, с. 125]. У свою чергу, ця ознака уточнюється у кожній семемі вказівкою на те, який саме період позначається, що дозволяє виявити додаткові семантичні нюанси: [in a person's life / of human life] – в житті людини, [when one is old] – коли хтось є старим, [the end of your life] – кінець життя, [last period] – останній період, [period after 65] – після 65. Отже, поняття *old age* в англомовній лінгвокультурі розглядається як один із життєвих періодів людини, коли вона старіє та завершає свій життєвий шлях. У більшості розвинених країнах початок старості є хронологічно маркованим і настає після досягнення віку 65 років, що підтверджується робочим визначенням ООН (див., наприклад, «The United Nations has agreed that 60+ years may be defined as old age. Most of the western world have accepted the chronological age of 65 years as the definition of older people. This chronological marker, usually associated with

retirement in most developed countries, is treated as the beginning of old age» [17, с. 161–164]. На цьому моменті наголошується також і в ряді соціологічних досліджень, які підтверджують, що старіння є неминучим та хронологічно маркованим: «Ageing, as an inevitable process, is commonly measured by chronological age and a person aged 65 years or more is often referred to as 'elderly'» [18].

Сема *time* виокремлюється в таких семемах: 2.1 [the *time* of life when one is old], 2.2 [a (the) late (latter) *time* of life], 2.3 [the ideal *time* when you don't feel inhibited to say something embarrassing or outrageous because your days are numbered]. Спільною дефініційною ознакою зазначених семем є [time]. Подальше поглиблення аналізу дозволяє виділити такі додаткові семантичні ознаки: [when one is old] – коли ти старий, [(a) late (latter)] – пізній (пізніший), [ideal time when you don't feel inhibited to say something embarrassing or outrageous because your days are numbered] – ідеальний час, коли не потрібно стримувати себе і підбирати слова, тому що твої дні підходять до кінця. Семема 2.1 містить сему *old*, яку ми виокремлювали в семемі 1.1. Таким чином, OLD AGE – це час (*time*) або період (*period*), який призводить до старіння, що в дефініціях номінативної лексеми позначається прикметником *old*. Крім цього, семема 2.2 містить дефініційні ознаки [late /latter], що дозволяє побудувати свого роду синонімічний ланцюжок до дефініційної ознаки [last], яку вичленовуємо в семемі 1.3: late – latter – last. З зазначеного вище можна зробити висновок, що старість (OLD AGE) є пізнім періодом життя, або пізнішим у порівнянні з іншими (молодшими за віком), або ж останнім у життєвому циклі. Звертає на себе увагу сема *ideal* (ідеальний) у складі семемі 2.3, яка може бути ключовою для розкриття глибинного соціокультурного змісту. Словник Collins English Dictionary пропонує таку дефініцію прикметника *ideal*: [<...> the best possible one that you can imagine], яка демонструє наявність позитивно-оцінної семи *best* – найкращий, який лише можна собі уявити [15]. Проте це також є той час, коли у людини залишається дуже мало часу, що у зазначеній вище семемі 2.3 вербалізується за допомогою дефініційної ознаки [your days are numbered] – вам залишилися лічені дні, а не місяці чи роки, що посилює неминучість кінця і, таким чином, додає негативно-оцінний семантичний нюанс значення. Так само зауважуємо наявність дефініційної ознаки [to say something embarrassing or outrageous], яка дозволяє зафіксувати образ літньої людини в соціумі, яка може собі дозволити

і, очевидно, дозволяє (коментар автора) вживати образливі або огидні висловлювання, що позначається негативно-маркованими лексичними одиницями *embarrassing* та *outrageous*. Таким чином, сема *ideal* експлікує водночас і меліоративний, і пейоративний семантичні компоненти у структурі концепту. Усе це дозволяє зробити висновок про те, що концепт OLD AGE сприймається як позитивно (ідеальний час), так і негативно (особа старіє, і наближення кінця є неминучим).

Сема *part* міститься у таких дефініційних статтях: 3.1 [the *part* of your life when you are old], 3.2 [the later (latter) *part* of (normal) life], 3.3 [the *part* after your prime]. Навіть поверхневий аналіз цього сегменту ядерної зони концепту OLD AGE дозволяє виділити основну дефініційну ознаку [the *part* of life], яка, подібно до попередніх семантичних компонентів (див., напр. 1.1, 2.1; 1.3, 2.1), уточнюється прикметниками *old* або ж *later/latter*, що підтверджує попередні висновки про те, що OLD AGE є останньою частиною етапу старіння [when you are *old*] типового [normal] життєвого циклу людини, тобто літні роки або ж старечий вік. Звертає на себе увагу семема 3.3, у якій номінується період трансформації, переходу з однієї якісної частини життя – розквіту [*prime*] до зовсім іншої, яка, хоч прямо і не номінується, але натякає на деградацію та згасання: [after *prime*] – те, що приходить після розквіту.

Наступна сема *years*, представлена в семемі 4.1 [advanced/-ing *years*], номінує OLD AGE як достатньо довгий період життя людини, оскільки це вже не дні (як, наприклад, у семемі 2.3), а роки. До того ж базова смислова ознака *years* уточнюється, конкретизується у дефініції, що це роки старіння, літні роки, похилий вік [advanced/-ing].

Сема *stage* (стадія/етап життя) представлена у таких семемах: 5.1 [the final *stage* of human life], 5.2 [the last *stage* when you stop lying about your age and start bragging about it] – останній, завершальний етап життя, коли вже нема потреби приховувати свій вік. У зазначених словникових дефініціях представлена спільна дефініційна ознака [*stage*], яка при аналізі окремих складових частин доповнюється додатковими смисловими ознаками. Семема 5.1 лексеми *old age* тлумачить старість як завершальний етап [the *final stage*], при цьому відзначаємо наявність дефініційної ознаки [*final*] як складової частини номінативного поля концепту OLD AGE, яка дозволяє доповнити синонімічний ланцюжок, виділений у попередніх сегментах, встановлюючи парадигматичні зв'язки між ними (*last-late/later-latter-final*), а також підтвердити ще

раз, що це етап людського життя [*stage of human life*], що знову ж таки дозволяє виділити сему *life*. Як бачимо, OLD AGE – це частина природного життєвого циклу, яка пов'язана зі старінням (*you are old*).

Семема 5.2 [the last *stage* when you stop lying about your age and start bragging about it] є унікальною і вербалізує ту складову концепту, яка фіксує не лише характеристику зазначеного життєвого періоду, але й самої особи-представника цього періоду. Окрім уточнення про те, що це останній період [the *last stage*], зазначена дефініція позначає більше, ніж просто старіння, але і зміну поведінки літньої людини в соціумі, а саме [you *stop lying* about your age] – перестаєш обманювати, приховувати свій вік та [start *bragging* about it] – починаєш вихвалитися ним. Англomовні тлумачні словники пропонують такі тлумачення фразового дієслова *brag about*: *boast about someone or something, perhaps to an excessive or unwarranted degree* [16] (хвалитися кимось або чимось понад міри, занадто і необгрунтовано). Словник Collins COBUILD пропонує таке визначення, коли вихваляння не схвалюють у суспільстві: *if you brag, you say in a very proud way that you have something or have done something (disapproval)* [15]. Як бачимо, у словниковій статті вже міститься позначка про те, що ця номінативна одиниця є негативно-оцінною, і саме така характеристика образ хвалькуватої літньої людини подекуди асоціюється зі старістю в англomовній лінгвокультурі, що підтверджує і наш подальший аналіз.

Часові закономірності вікового процесу у людини зумовлені змінами якісних характеристик процесу старіння. Класема *State* представлена набором синонімічних гіперсем *state, quality, fact*, які представлені у словникових дефініціях однойменними ознаками.

Перш за все, відзначаємо паралельне вживання двох сем *state* та *quality* у представлених семемах у словниковій вибірці: 2.1 [quality or state of being old/ older] – стан перебування у старшому віці, 2.2 [quality or state of being towards the end of your life] – стан близько до кінця життя. Вже на попередньому етапі аналізу відзначаємо, що семи *state* та *quality* уточнюються за допомогою дефініційних ознак [being old/ older] та [being towards the end of your life], що дозволило нам виділити семи *old/older* – старий / старший та *the end of your life* – кінець життя, які вживалися для уточнення характеристики старості як періоду життя в попередньому сегменті.

Сема *fact*, що вичленовується у семемі 2.2 [the fact of being old] – факт перебування у старшому віці, номінує той стан, який характерний для особи при досягненні похилого віку, а саме факт старості *being old*, що уточнюється за допомогою семи *old*.

Семемі [no longer in good health] – вже не в доброму здоров'ї та [decline of strength/health and vigor] – втрата здоров'я та енергійності, згасання передають основні концептуальні ознаки і позначають старість як стан [state], властивість/ознаку [quality], перебування [fact/being] – екзистенційні ознаки. Більшість словникових тлумачень пояснюють номінативну лексему концепту OLD AGE через прикметникову лексему *old* – the state, quality, fact of [being old/older]. Цей сегмент, представлений прикметниками, є невід'ємним компонентом у розкритті поняттєвого складника досліджуваного концепту, де ядерною одиницею виступає також і одиниця нейтрального стилю *old* (яка не є предметом розгляду у пропонованій статті).

Додаткова концептуальна ознака сегменту State представлена семемою, яка уточнює старість як стан втрати здоров'я, а саме аналіз зазначених іменникових семем засвідчив наявність дефініційної ознаки [втрата здоров'я] [згасання / руйнування].

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз словникового матеріалу дозволив встановити ядерні значення лексеми *old age* як основної номінативної одиниці концепту OLD AGE.

Результати дослідження демонструють, що понятійний складник концепту є низкою конститутивних семантичних ознак, відображених у словникових дефініціях імені концепту, згідно з якими старість є темпоральною величиною, хронологічно маркованою. Синонімами лексеми *old age* відповідно до словникових тлумачень та результатів компонентного аналізу є «період, час, етап, часова характеристика, показник кількості років». Процес формування поняття «старість» ґрунтується на властивостях, таких як тривалість (хронологічні межі старості), незворотність (неминучий прихід цього вікового періоду, який призводить до смерті), зміни станів (згасання, руйнування), особливості розвитку (медичні, психологічні вікові ознаки старості) тощо. Ім'я концепту позначає різні концептуальні сфери, такі як параметрична, онтологічна, аксіологічна тощо. Когнітивна структура концепту OLD AGE представлена компонентами, що номінують старість не лише як стан перебування у старшому віці, даючи нейтральну характеристику цьому поняттю, але і як втрату здоров'я, слабкість, хвороби, уточнюючи конотативне значення і виступаючи маркерами негативної оцінки. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у з'ясуванні перцептивно-образної та ціннісної складових семантичної структури концепту шляхом аналізу метафоризації та прототипізації в англійському дискурсі.

Список літератури:

1. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. Москва : Либроком, 2011. 144 с.
2. Голик С.В. Концепт: у пошуках алгоритму аналізу. *Сучасні дослідження з іноземної філології : збірник наукових праць*. Вип. 17. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2019. С. 154–161.
3. Карасик В.И. Языковые ключи. Волгоград : Парадигма, 2007. 520 с.
4. Колегаева І.М. Конструювання номінативного поля концепту: етапи та одиниці. *Записки з романогерманської філології*. № 1(40), 2018. С. 121–127.
5. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика / пер. с англ. под общ. ред. И.Б. Шатуновского. Москва : Языки славянской культуры, 2003. 400 с.
6. Левицкий В.В. Семасиология. Винница : Нова Книга, 2006. 512 с.
7. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. Санкт-Петербург : Научный центр проблем диалога, 1996. 760 с.
8. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения : учеб. пособие. Москва : Высш. шк., 1988. 168 с.
9. Пименова М.В. Предисловие. *Введение в когнитивную лингвистику*. Кемерово, 2004. 208 с.
10. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
12. Сусов И.П. Введение в языкознание. Москва : АСТ Восток-Запад, 2007. 379 с.
13. Уфимцева А.А. Семантика слова. Аспекты семантических исследований. Москва : Наука, 1980. С. 5–80.
14. Шмелев А.Д. Новомосковская школа концептуального анализа. *Научное наследие академика Ф.Ф. Фортунатова и современное языкознание*. Петрозаводск, 2004. С. 16–23.
15. Collins COBUILD Collins English Dictionary. Available. URL : <https://www.collinsdictionary.com>.

16. Free Dictionary. Available. URL : <https://www.thefreedictionary.com>.
17. Holyk S.V. The Definitions of old age: an interdisciplinary perspective. *Philology in EU countries and Ukraine at the modern stage: conference proceedings*. Baia Mare: "Baltija Publishing", 2018. P. 161–164.
18. Little W., Mc Givern R. Old Age and the Elderly. *Introduction to Sociology*. Ch. 13.1st Canadian Ed. BCCampus, 2014. URL : www.open.bccampus.ca.

Holyk S. V. COMPONENTIAL ANALYSIS OF THE LEXEME NAMING OLD AGE CONCEPT

The article gives insight into the problems associated with the application of the componential analysis to the study of OLD AGE concept in order to define its notional constituents by analyzing the semantic components of the nominative lexeme old age, chosen as the name of the concept. The topicality of this research is predetermined by the common paradigm of modern linguistic studies aimed at defining the scope of information encoded in the concept's structure. OLD AGE is included in a number of world views as the universal concept. Accordingly, the research into the structure of knowledge about this life stage and the attitude towards the elderly in the anglophone community prove to be topical as well. Modern methodology in the field of cognitive linguistic research involves the application of the componential analysis which results in defining key semes, which prove to be the most important in the concept's structure. The analysis of dictionary definitions of the lexeme old age demonstrates that the notional component of OLD AGE concept embraces such classemes, as "period" and "state", each further on represented with a diverse range of synonymic hypersemes, denoted in dictionary definitions by the identical features. Research results show that the "old age" notion is based on such features, as duration (chronological limits of old age), inevitability (this age stage is inevitable and leads to death), the changes in the quality or state (decline), developmental peculiarities (medical, psychological markers of old age), etc. The fact that there can be observed negative components in the structure of dictionary meanings gives grounds to conclude that old age is verbalized not only as the state of being old, providing neutral characterization of the notion, but also as the loss of health, feebleness, diseases, thus specifying the connotative meaning and leading to negative evaluation.

Key words: *concept, the structure of the concept, notional component, componential analysis, world view, old age.*